

İSLAM SİYASET DÜŞÜNÇESİNDE ÜST DÜZEY KAMU GÖREVLİSİNDE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER

Features of a Senior Public Administrator in the Islamic Political Thought

Arş. Gör. Mehmet BARUTÇU*

Geliş Tarihi: 11.10.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 12.12.2023

Öz

Üst düzey kamu görevlilerinin atanmasında devlet başkanına tanınan takdir yetkisinin kamu menfaatlerine aykırı kullanılması söz konusu olabilmektedir. Atanacak kişilerin sahip olması gereken niteliklerin tespit edilmesi, üst düzey kamu görevlisi atamalarında devlet başkanına tanınan takdir yetkisinin istismar edilmesinin önüne geçebilecektir. Bu çalışmada İslam kamu hukukuna dair eserler ve siyasetnameler çerçevesinde üst düzey kamu görevlilerinde bulunması gereken özelliklerin tespitine çalışılarak mezkûr sorunun çözümüne katkı sunmak hedeflenmiştir. İlgili özelliklerin tespiti yapılırken devletlerin çöküş sebeplerini ve bunların çözümü için gerekli ıslahatı konu edinen siyasetnameler, çalışmada önemli bir yer tutmuştur. Siyasetnamelerin yanında İslam kamu hukukuna dair eserler ve tefsir kaynakları da ikincil nitelikte başvuru kaynağı olmuştur. Çalışma neticesinde üst düzey kamu görevlisinde bulunması gereken özellikler ilmi yetkinlik, emanet ve kudret olmak üzere üç temel başlık altında toplanmıştır. Temel başlıkların alt başlıklarına yer verilirken ahlaki niteliklerden ziyade somut ve maddi olarak tespiti mümkün olan hususlar zikredilmeye çalışılmıştır. Bahsedilen niteliklerin varlığıyla atamalarda kişisel menfaatlere göre hareket edilmesinin; rüşvet, şefaât, intisap ve iltimas gibi gayri meşru yollarla kamu görevi tevcihinin engellenmesinin amaçlandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, Üst Düzey Kamu Görevlisi, İlmî Yetkinlik, Emanet, Kudret

Abstract

The discretionary power granted to the head of state in the appointment of senior public administrators may be used against the public interest. Determining the qualifications that the appointees should have will prevent the abuse of the discretionary power of the head of state. This study aims to contribute to the solution of the aforementioned problem by trying to determine the qualifications that should be found in senior public administrators within the framework of works on Islamic public law and siyasetnames. In particular, the siyasetnames, which deal with the reasons for the collapse of states and the necessary reforms for their solution, have an important place in the study. As a result of the study, the qualities that should be present in a senior public administrator are discussed under three main headings: scientific competence, trust and power. While determining the sub-headings of the main headings, concrete and materially determinable issues were mentioned rather than moral qualities. It is seen that the existence of the mentioned qualities aims to prevent acting according to personal desires and preventing the delegation of public office through illegitimate means such as bribery, intercession, initiation and favoritism.

Keywords: Siyasetname, Senior Public Administrator, Scientific Competence, Trust, Power

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, mehmet.barutcu@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5502-3045.

1. GİRİŞ

Üst düzey kamu görevlileri, devlet teşkilatı içerisinde devlet başkanının temel yardımcılardır. Bu görevliler alanlarıyla ilgili politika yapımında ve siyasi iktidarca tespit edilen politikaların uygulanmasında devlet başkanına yardımcı olmaktadır. Onlar, devlet başkanı ile halk ve ilgili kamu kurumlarındaki personel arasında bir köprü mesabesinde. Bu ilişki, kamu hizmetinin istikrarlı bir şekilde yürütülmesi ve kamu düzeninin korunmasına yardımcı olup idari istikrar ilkesinin tesisinde önemli bir işlev görmektedir. Devlet başkanı ve üst düzey kamu görevlisi arasında aksaklıkların görüldüğü aksi halde ise kamu düzeninin tesisi ve kamu hizmetinin görülmesinde problemler yaşanmaktadır. Bu problemlere bağlı olarak idare, görev ve sorumluluklarını yerine getiremeyip idari teşkilatta ilkesel anlamda bir yozlaşma başlamaktadır. Devlet teşkilatının sağlıklı bir şekilde işlemesi ise devlet başkanı ve yardımcılarını arasındaki uyuma bağlıdır. Bunun için üst düzey kamu görevlisi atamalarında devlet başkanına takdir yetkisi tanınmıştır. Ancak bu yardımcılarının atanmasında devlet başkanına tanınan takdir yetkisinin kamu maslahatına aykırı kullanılması muhtemeldir. Atanacak görevlilerin hangi niteliklere sahip olacağını belirlemek, bu aykırılığın asgari seviyeye indirilmesinde etkili olabilecektir.

İslam siyaset düşüncesinde üst düzey kamu görevlisi niteliğindeki kamu personelinin özelliklerine dair zengin bir müktesebat vardır. Siyasetnameler, bu çalışmanın kapsamını sınırlandırmak adına esas referans kaynağı olmuştur. Bununla beraber tefsir metinleri ve kamu hukukuna dair eserlere de yer yer başvurulmuştur. Siyasetnameler, İslam tarihinde devlet başkanı ve üst düzey kamu görevlilerine yol göstermek amacıyla kaleme alınmış olup temelde ahlaki tavsiyeler içermektedir. Bu tavsiyeler, siyasi rejimin istikrarını sağlayacak niteliktedir. Zira bu tavsiyelerin temelinde İslam'ın emirleri yatmaktadır. Bu durum, dolaylı olarak devletin hukuka uygun veya aykırı hareket ettiğinin de göstergesi olmaktadır. Siyasetnamelerin genelde kamudaki yozlaşmalar ve bunlara ilişkin çözümlerin belirlenmesi amacıyla kaleme alınmış olması da bu tespiti teyit etmektedir. Binaenaleyh tüm siyasetnamelerin temel hedefi, siyasi rejimin tasarruflarında nasıl meşruiyet temin edeceği ve yönetenlerin ortak yararını nasıl gerçekleştireceğine dair zemin hazırlamaktır, denilebilir.¹

¹ Ömer Dinçer (2019), **Siyasetnameleri Yeniden Okumak**, Klasik Yayınları, İstanbul, s.34-7.

Çalışmamızda Ku'ân-ı Kerim'de üst düzey kamu görevlisi niteliğindeki kimselerin sahip olduğu özellikler ve siyasetnamelerde zikredilen unsurlardan hareketle üst düzey kamu görevlisinde bulunması gereken hususiyetler üç temel başlıkta toplanmıştır: ilmi yetkinlik, emanet/güvenilirlik ve kudret/fiziki yeterlilik. Bu niteliklerin alt başlıklarının tespitinde ahlaki özelliklerden ziyade somut nitelikteki unsurlara yer verilmeye gayret edilmiştir. Bir üst paragrafta ifade edildiği üzere siyasetnamelerdeki tavsiyelerin çoğunluğunun ahlaki nitelikte olması, bu tavsiyelerin anlaşılması ve somutlaştırılması bakımından sorun teşkil edebilmektedir. Bu sorunu aşmak için özellikle Osmanlıda 17. yüzyılda hazırlanıp devlet başkanına sunulan rapor niteliğindeki ıslahatnameler yol gösterici olmuştur. Bu raporlarda idare teşkilatına dair yozlaşmaların temelindeki sebepler ve bunlara ilişkin çözümler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bahis mevzusu olan yozlaşmalar, esasta ilgili kamu makamının başındaki yöneticilerden kaynaklanmaktadır. Binaenaleyh üst düzey kamu görevlisinin hukuka bağlılığı sağlandığı takdirde hiyerarşi içerisindeki sair personel de hukuk sınırları içerisinde kalmış olacaktır. Bu doğrultuda tespit edilen üst başlıklardan ilmi yetkinlik için hukuk bilgisine sahip olmak, alanda uzman ve kıdemli olmak ve bölgesel tecrübe sahibi olmaya yer verilmiştir. Emanet niteliğinin alt başlıkları ise sosyal güç dayanışması (asabiyet) sahibi olmak, rüşvetle atama yapılmaması, istikamet sahibi olmak ve son olarak Müslüman olmak şeklinde belirlenmiştir. Üçüncü üst başlık olarak da kudret/fiziki yeterlilik kavramı kabul edilmiştir.

2. ÜST DÜZEY KAMU YÖNETİCİSİ KAVRAMI

Devlet başkanı, ülke yönetiminde tek başına hareket ederek kamu emniyet ve selametini sağlayamaz; kamu hizmetini olması gerektiği gibi halka sunamaz. O, asli ihtiyaçlarının temini noktasında hemcinsleriyle dayanışmaya ve bir arada yaşamaya mecburdur. Ferdi olarak ihtiyaçlarını karşılayamayan devlet başkanı, kamu düzenini sağlamak için evleviyetle kendisine yardımcı olacak kamu görevlilerine ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca siyasi otorite iç ve dış tehlikelere karşı kamu güvenliğini temin etmek, üretim ve tüketim piyasasında dengeyi sağlamak mecburiyetindedir.² Tüm bu hususlarda devlet teşkilatının sağlıklı bir şekilde işlemesi için nitelikli yardımcılara ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim ilahi bir güç tarafından desteklenen peygamberler dahi bünyesindeki zorluklardan dolayı kamu

² Veliiyüddin Abdurrahman bin Muhammed İbn Haldun (2015), **Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldun**, Çev. Pirizade Mehmed Sahib, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, c.2, s.119.

düzeninin tesis edilmesi ve kamu hizmetinin sunulmasında yardımcılara ihtiyaç duymuşlardır. Bu bakımdan devlet başkanının yardımcılara ihtiyaç duyması kaçınılmazdır.³

Devlet başkanının kamu düzenini sağlarken üst düzey kamu görevlilerine duyduğu ihtiyaç, siyasetnamelerde daima temel vurgu olarak öne çıkmıştır. Yardımcıların hangi sıfatlara sahip olacakları, nasıl seçilecekleri ve yetiştirilecekleri meselesi bu metinlerde önemli bir yer işgal etmiştir. Hz. Peygamber (sav), devlet başkanının ancak nitelikli üst düzey kamu personeliyle kamu düzenini tesis etmeye muvaffak olacağını vurgulamış ve iktidarın kaybedilmesinin temel sebebinin de niteliksiz yardımcılar olduğunu söylemiştir.⁴ Zira siyasi rejim, üç sacayağı üzerinde durmaktadır: halk, devlet hazinesi ve kolluk kuvvetleri. Bu üç esasın birbiriyle ilişkisinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilirliği de üç kaideye bağlıdır: adalet, kanuna uygun olarak ehliyet ve liyakat sahiplerine kamu görevi tevdi etmek ve politika tayininde ilgili ve yetkin olmayanların görüşüyle hareket etmemek.⁵

Siyasetnamelerde devlet başkanının temel yardımcıları olarak vezirler, kadılar, ordu komutanları ve maliye görevlileri zikredilmektedir. Bu dört sınıfı üst düzey kamu görevlisi olarak kabul etmek mümkündür. Üst düzey kamu görevlisi, merkezi idarenin politika yapımında ve bu politikaların uygulanmasında görev almakta; bu politikaların uygulanması için gerekli işlemlerin planlarını hazırlamaktadır. Ayrıca idari teşkilat içerisindeki önemli kamu kurumlarının yönetiminde olup kurumların kuruluş amaçlarının gerçekleşmesi için çalışmaktadır. Gerek başında olduğu teşkilattaki personelle gerekse halkla devlet başkanı arasında bir köprü vazifesi görmektedir.⁶ Yani devlet başkanının kamu personeli ve halkla ilişkisi, üst düzey kamu görevlisiyle arasındaki uyuma bağlıdır. Bu uyumun gerçekleşmesinin bir yolu da devlet başkanına atamalarda takdir yetkisi tanımaktır. Devlet başkanının atamalarındaki takdir yetkisinden kaynaklanması muhtemel sorunları asgariye indirmek için de üst düzey kamu görevlilerinin niteliklerini belirlemek önemlidir.

³ İmam Gazalî (2004), **Devlet Başkanına Öğütler**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul, s.98; Ali b. Muhammed Gazzâlî (2016), **İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi: Tahrîrî's-sülûk fî tedbîrî'l-mülûk**, Çev. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul, s.65-6.

⁴ Maverdî (2003), **Devlet Yönetimi**, Çev. Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, İstanbul, s.69; Abdurrahman b. Nasr Şeyzerî (2003), **Devlet Başkanının Nitelikleri**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul, s.32; İmam Gazalî, **Devlet Başkanına Öğütler**, s.97; Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekrmejian (2009), **Adil Hükümdar**, Çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, s.85.

⁵ **Kitâb-ı Müstetâb**, iç. **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar** (1988), Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.18.

⁶ İmam Gazalî, **Devlet Başkanına Öğütler**, s.96-7.

3. ÜST DÜZEY KAMU YÖNETİCİSİNİN SAHİP OLMASI GEREKEN NİTELİKLER

İslam siyaset felsefesinde yöneticiler, Allah tarafından velayet ve halktan vekalet almış kabul edilmektedir. Velayet, kanun koyucu tarafından belirlenen yükümlülüklerin yerine getirilmesini gerektiren bir sorumluluktur. Bu anlayış doğrultusunda halk ve yöneticiler öz itibarıyla eşit kabul edilmektedir. Fakat yöneticiler, kendiliğinden menkul bir yetkiyle üst kademelere gelmemiştir. Mutlak iktidarın sahibi olan yaratıcı, insanlar arasındaki uyuşmazlıkları gidermek ve kamunun ortak yararını sağlamak için kullarından bazılarını dünyevi iktidarı bağışlamıştır. Bu anlayış doğrultusunda siyasi otoritelerin mutlak bir tasarruf yetkisine sahip olmadıkları vurgulanmıştır. İdarenin yaptığı tasarruflar kamu maslahatını sağlamakla sınırlandırılmıştır. Yönetilenlerin ortak yararını tam manasıyla sağlamak için gereken siyaset ise şer'-i şerif tarafından tespit edilen ilkelere uymakla mümkün görülmüştür.⁷

İktidar arzusu insan fitratında daima mevcut olmuştur. Bu arzunun olumsuz sonuçlarını engellemek için yöneticilik, siyasetnamelerde ağır bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (sav), ahlaki bir bilinç oluşturarak iktidar sahipleri tarafından ika edilecek hak ihlallerinin önüne geçmek ve sınırlı bir iktidar anlayışı oluşturmak için iktidar arzusunu, ahiret sorumluluğuyla ilişkilendirmiştir.⁸ Bu ahlaki bilinç ve uhrevi sorumluluk gereğince hukuka aykırı bir şeyde ısrar edilmemesi ve yetkilerin hukuk sınırları dahilinde kullanılması, yönetilenlere adaletsizlik ve haksızlık yapılmaması, şahsi çıkarlar doğrultusunda hareket

⁷ Aşık Çelebi (2018), **Mi'râcî'l-eyâle ve Minhâcî'l-adâle: Âşık Çelebi'nin Siyâsetnâmesi**, Haz. Muhammed Usame Onuş ve Abdurrahman Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s.66; Harun Han Şirvanî (ts.), **İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare**, Çev. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara, s.308-10.

⁸ Ahmed b. Ali İbn Hacer (H.1379), **Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-buhârî**, Dâru'l-marîfe, Beyrut, c.13, s.126. İbn Zafer devlet başkanını farklı bir şekilde tasvir eder. O, köleleri üçe ayırdıktan sonra kölelik sıfatının en bariz ortaya çıktığı sınıfın hükümdarlar olduğunu söyler. Kechichian ve Dekrnejian, **Adil Hükümdar**, s.308. Benzer değerlendirme için bkz. H. Bahadır Türk (2012), **Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.161. Aynı minvalde olmak üzere Kanuni Sultan Süleyman, devletin asıl efendisinin kendisi olmadığını, halk olduğunu söylemiştir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.75. Sadî Şirâzî de Abaka Han'a yazdığı mektupta halkın padişah olmaksızın varlığını devam ettirebileceğini ama padişahın halk olmaksızın tasavvur edilemeyeceğini söyler. Sa'dî-yi Şirâzî (2016), **Hükümdarlara Öğütler**, Çev. Turgay Şafak, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, s.82. Sadî Şirâzî'nin yönetici olmaksızın halkın varlığını devam ettirebileceği görüşü siyasetnamelerde kabul görmüş değildir. Aksine siyasetnamelerde halkın emniyet ve selamet içerisinde olması, bir yöneticinin varlığına bağlanmıştır. Bu konuda değerlendirme için bkz. Türk, **Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi**, s.143-8. İbn Haldun'a göre yöneticiler ve yönetilenler, suret ve madde gibidir. İkisi de birbirinden ayrılmazdır. Aralarındaki izafi ilişki sebebiyle yöneticinin iyi olması halka bağlıdır ve halkın ortak yararının gerçekleştirilmesi için yöneticinin varlığı zorunlu ve tabiidir. İbn Haldun, **Ter-cüme-î Mukaddime**, c.2, s.417-8. Kanaatimizce İbn Haldun'un düşüncesi İslam siyaset anlayışını daha doğru yansıtmaktadır.

edilmemesi vurgulanmıştır.⁹ Gerekli kriterlere sahip olmayanlara kamu görevi verilip ehliyet ve liyakat sahibi kimselerin kamu idaresinden uzak tutulmasının iktidarın zayıflamasına ve akabinde de yok olacağına işaret edilmiştir.¹⁰

İslam siyaset düşüncesinde halktan vekalet alan yönetici, kamunun ortak yararını gerçekleştirmekle yükümlü kabul edilmiştir.¹¹ Kamu vazifesinin adalete ve hakkaniyete uygun icra edilmesi, ibadetten daha hayırlı görülmüştür. Çünkü temelde ibadetler özel hayatla ilgili olup iyi bir yönetim sergilemek ise kamusal alana dönüktür. Siyasetnamelerde yetkili olduğu konuda haksızlık ve adaletsizliğe maruz kalan bir vatandaşın şikayetini dinleyip gereğini yerine getirmeyen yönetici, sürekli ibadetle meşgul biri olsa dahi kınanmıştır.¹² Binaenaleyh kamunun ortak iyiliğini gerçekleştirmek, ferdi iyiliklerden daha önceliklidir. Ayrıca siyasetnamelerde mevzubahis sorumluluk bilincin zihinlerde yer edinmesi için üst düzey kamu makamına gelen kimselerin dünyanın geçici olduğunu unutmamaları, yetkili oldukları makamlardaki temel gayelerinin kişisel çıkarlarının ardından koşmak olmayıp bilakis ahiret azığı edinmek, halk arasında iyi bir isim ve sürekli yad edilecek bir hatıra bırakmak olduğu zikredilmiştir.¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf, Talut ve Asaf kıssalarında üst düzey kamu görevlisi makamında olan kişilerin niteliklerine yer verilmiştir. Bu nitelikler ve siyasetnamelerde bu sınıflar için zikredilen özellikleri, üç temel başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlıklar ilmi yetkinlik, emanet/güvenilirlik ve kudret/fiziki yeterliliklerdir.¹⁴

⁹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî Sübkî (2019), **Mu'îdü'n-nî'am ve Mübîdü'n-nikam**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s.40-2. Şeyzerî tarafından Selahaddin Eyyubi'ye yazılan eserde devlet başkanının şahsî menfaat ve arzularının peşinde koşmamasına dair özel bir başlık açılmıştır. Bkz. Şeyzerî, **Devlet Başkanının Nitelikleri**, s.21-6.

¹⁰ Sübkî, **Mu'îdü'n-nî'am ve Mübîdü'n-nikam**, s.46-7.

¹¹ Siyasetnamelerde devlet başkanı, Allah tarafından reaya için kiralanmış ücretli bir işçi olarak temsil edilir. Ebu Müslim Hülânî ve Emevi halifesi Muaviye arasında cereyan eden konuşma, bu babdaki temel rivayetlerdendir. Mezkûr rivayet için bkz. Aşık Çelebi, **Mî'râcü'l-eyâle**, s.66. Benzer bir ifade için bkz. Sa'dî-yî Şîrâzî, **Hükümdarlara Öğütler**, s.51.

¹² Sübkî, **Mu'îdü'n-nî'am ve Mübîdü'n-nikam**, s.44-5. Gazalî, halk arasında adaleti hakim kılmayı, yönetici için imanın neticesi olan amellerden saymıştır. İmam Gazalî, **Devlet Başkanına Öğütler**, s.21-2; İlker Kömbe (2018), "İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 23, S:44, s.41.

¹³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.19 ve 21.

¹⁴ İbn Zafer'in siyasetnamesini yayına hazırlayan Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekrnejian'a göre İbn Zafer ve Machiavelli, hükümdarın tek kurtuluşunun güvenilir (emanet), zeki (ilim) ve muktedir (kudret) bir danışman bulmak ve onun tavsiyelerini dinlemek olduğu konusunda hemfikirdirler. Kechichian ve Dekrnejian, **Adil Hükümdar**, s.84.

3.1. İلمي Yetkinlik

Kamu maslahat ve menfaatine uygun olan hususları tespit etmek ve bunların icrası için gerekli adımları atabilmek için ilmi yetkinlik, kamu idaresinde bulunan kimseler açısından bir zorunluluktur. İلمي yetkinlik kamu personelinin ilgili kamu görevinde uzman olmasını, yükselmek için gerekli kriterleri taşımasını ve mevcut hukuk düzeninin dayandığı temel mevzuata vukufuyiyetini ifade etmektedir.

Hz. Yusuf, Mısır'ın maliye işlerinden sorumlu üst düzey kamu görevine atanırken iki gerekçe zikretmiştir: ilmi yetkinlik ve güvenilirlik.¹⁵ Hz. Yusuf, kamu menfaatinin gerçekleşmesi doğrultusunda kendisini yeterli gördüğü için görev talebinde bulunmuştur. İslam siyaset düşüncesinde ilmi yetkinliği olmayan kimselerin kamu görevi talep etmeleri yasak olduğu gibi bu nitelikteki kimselere kamu görevi tevdi edilmesi de yasaklanmıştır.¹⁶ Ancak kamu görevini ifa edecek yeterlilikte kimse bulunmadığında ilgili görevin gerekliliklerini icra edecek ilmi yetkinlikteki kimselerin görev talebinde bulunmaları onlar için bir yükümlülük olarak görülmüştür. Mezkur ayette Hz. Yusuf da kamu yararı kavramını geniş bir şekilde yorumlayarak kamunun hem dünyevi hem de uhrevi açıdan selametini temin edebileceğini düşündüğü için görev talebinde bulunmuştur.¹⁷ Nitekim Nizamülmülk de ilmi açıdan yetkin olan ehliyet ve liyakat sahibi kimselerin kamu görevini kabul etmelerini onlar için bir yükümlülük saymıştır.¹⁸ Kutadgu Bilig'in başkarakterlerinden olan Aytoldı da kendisinin liyakatli olduğunu düşünerek kamu görevi istemiştir.¹⁹

Üst düzey kamu görevlisinde ilmi yetkinliğin olmasını gerektiren bir diğer hukuki dayanak Talut'un iktidar sahibi melik olarak atanmasını anlatan ayettir. İsrailoğulları siyasi birlikteliklerini kaybedip ülkelerinden sürüldükten sonra iktidar sahibi bir yöneticinin hükümetinde bir araya gelmek istemişlerdi. Bu amaçla peygamberlerine başvurup Allah'tan siyasi birlikteliklerini sağlayacak bir yönetici

¹⁵ Yusuf 12/55.

¹⁶ Hz. Yusuf'un kamuda bir görev talebinde bulunması, Ebu Musa el-Eş'arî ve Abdurrahman b. Semure'den varid olan hadislerle çelişmez. Zira kamu işlerini daha iyi eda edecek nitelikte kimselerin olduğu bir yerde kişinin görev talebinde bulunması yasaklanmıştır. Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed Şemseddin Kurtubî, **el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kurân** (2006), Müessesetü'r-risale, Beyrut, c.9, s.215-6. Kamu görevinin ehliyet ve liyakat gözetilmeksizin tevdi edilmesinin yasaklığına dair bkz. Aşık Çelebi, **Mi'râcü'l-eyâle**, s.63-4.

¹⁷ Elmalılı Hamdi Yazır (ts.), **Hak Dini Kur'an Dili**, Zehraveyn, İstanbul, c.5, s.59.

¹⁸ Nizamü'l-mülk (2022), **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, s.61, s.231.

¹⁹ Yusuf Has Hâcib (2022), **Kutadgu Bilig**, Çev. Yaşar Çağbayır, TDV Yayınları, Ankara, s.46-7.

tain etmesini ona arz etmişlerdi. Peygamberleri, Allah tarafından Talut'un yönetici olarak seçildiğini onlara bildirmişti. Ancak Yahudiler, onun peygamberler veya önceki hükümdarların neslinden olmadığını ve malvarlığının azlığını ileri sürerek bu görevlendirmeye karşı çıkmışlardı. Onlara göre yönetici olacak kimsenin soy ve malvarlığı bakımından ayrıcalıklı kılınmış olması gerekmektedir. Yahudilerin bu itirazlarına karşı verilen cevapta Talut'un ilim yetkinlik ve kudrette diğerlerinden ayrıcalıklı kılındığına işaret edilmiştir.²⁰ Ayette vurgulandığı üzere yöneticilik miras yoluyla intikal etmeyip ancak ilim ve kudretle hak edilmektedir; bu hususta soy ve nesebin ve malvarlığının bir etkisi yoktur.²¹

İlmi yetkinliğin alt başlığı olarak devlet teşkilatına hakim olan temel hukuk bilgisine sahip olmak, alanda uzmanlık ve kıdem, ilgili kurumla ilişkili bölgesel tecrübe sahibi olmak zikredilebilir.

3.1.1. Hukuk Bilgisi

İslam siyaset düşüncesine göre devlet başkanı, ilahi kaynağın istediği hayat düzenini tesis etmek ve korumakla yükümlüdür. Kamusal tasarruflarının şer'-i şerife uygun olması için başta bizzat yönetici, idari teşkilatın işleyişini ve devletle halk arasındaki ilişkileri tanzim eden temel hukuk bilgisine sahip olmalıdır. Böylelikle siyasi otoritenin tasarruflarında hukuk sınırları içerisinde kalması sağlanacaktır. Allah'ın razı olduğu sosyal hayatın tesisi için üst düzey kamu görevlilerinin de hukuk bilgisine sahip olması şarttır.²² Çünkü bunların hukuk bilgisine sahip olması, devlet başkanının kamu görevlisi atamalarındaki takdir yetkisi için bir fren işlevi görecektir. Zira yönetici, tasarruflarında kamu yararını sağlamakla mukayyettir ve ortak yarara aykırı emir veremez.²³ Hukuk sınırları içerisinde hareket etmek her ferdin vazifesidir. Kamu makamlarında yetkili olmak, hukuk düzenini muhafaza etmek ve onun gereğini tenfiz etmekten ibarettir. Kişisel menfaatler için hukuk sınırları dışına çıkılamaz.²⁴

²⁰ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kurân*, c.3, s.246.

²¹ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan Esirüddin el-Endelusi Ebu Hayyan (2010), *el-Bahrü'l-Muhit fi't-tef-sir*, Daru'l-fikr, Beyrut, c.2, s.576-7.

²² Sa'dî-yi Şirâzî, *Hükümdarlara Öğütler*, s.43, s.61. *Gerek padişah-ı zîşan ve gerek vezir-i alişan ve vülât-ı mem-leket ve hükkam ve zabitan-ı raiyye, daima ahvallerini şer'-i şerife tatbik ve adl üzere hareket eylemeye sa'y ve ihtimam eylemek gerektir.* Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s.21; *Hirzû'l-Mülûk*, iç. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar* (1988), Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.183.

²³ Mecelle 58. madde.

²⁴ Devlet başkanının hukuk dairesinde kalması hakkında Yavuz Sultan Selim ve Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi arasında geçen vakia için bkz. *Hirzû'l-Mülûk*, s.193.

Yaşama ve mülkiyet gibi temel hakların korunması için adli ve idari teşkilatın başına atanacak kimseler, yeterli ölçüde mevzuat bilgisine sahip olmalıdır. Yöneticilerin hukuka ve kanuna aykırı tasarruflarını engellemek amacıyla idari teşkilat dışındaki bağımsız kurumların varlığı önem arz etmektedir. Nitekim Osmanlıda ehl-i örf ve ehl-i örfle ittifak eden kadıların hukuk sınırları dahilinde kalmasını temin için her yargı bölgesine sivil müftüler tayin edilmiştir. Böylelikle vatandaşlar uyuşmazlıklarını çözmek için yönetim merkezine gitmek mecburiyetinde kalmayıp taşradaki müftülerden hukuki mütalaa alabilmişlerdir. Bu doğrultuda devlet, merkezden müftü ataması yaparak kamu personelinin hukuka bağlı kalmasını emretmiş ve müftülerce verilen mütalaaların kadılar tarafından gerekçesiz reddedilmesini yasaklamıştır.²⁵

Devlet başkanı, vahiy merkezli hukuk sisteminde yürürlükteki hükümleri layıkıyla uygulayacak yetkilileri kamuda istihdam etmelidir.²⁶ Osmanlıda sadrazam ataması yapılırken sadrazamın tasarruflarında şer‘-i şerif, yani İslam hukukuyla bağlı kalmasına vurgu yapılmıştır. Zira hukuka bağlılıkla adaletin tesis edileceği, kamu düzeninin sağlanacağı ve böylelikle devlet başkanı ve üst düzey yöneticilerin uhrevi yaptırımlardan kurtulacağı belirtilmiştir. İlgili fermanlarda kamu görevlilerinin hukuka bağlılıklarına dair tadadi olarak bazı hususlara vurgu yapılmıştır. Bu hususlar uhrevi sorumluluk bilincinde olmak, idari tasarruflarda öngörülme ve tedbirli olmak, kamudaki hukuka aykırılıklar ve hak ihlallerine karşı önlem almak, taşradaki adli ve idari teşkilatın başındaki kamu görevlilerinin hukuk sınırları içerisinde kalmalarını salık vermek, kamuya personel alımlarında ehliyet ve liyakat doğrultusunda hareket etmek ve kesinlikle rüşvet veya diğer meşru olmayan vasıtalarla kamu görevi vermemek, hukuka ve kanuna uygun hareket edip halkın teveccühünü kazanmış olan personeli kişisel menfaatlerden dolayı azletmemek, bilakis taltif ve terfi ettirmek,²⁷ kamu harcamalarında tasarruflu olmak ve yetim ve vakıf malları başta olmak üzere özel mülkiyetlere müdahale etmemek şeklinde sıralanmıştır. Bu tavsiyelerin akabinde hukuka bağlılığının önemini teyit etmek için “... *Elhasıl cümle umuru şer‘ ile (hukuk sınırları içerisinde) göresin!*” emri zikredilmiştir.²⁸

²⁵ Hirzû'l-Mülûk, s.194.

²⁶ Gazzâlî, *Tahrîrû's-sülûk fi tedbîrî'l-mülûk*, s.53-4.

²⁷ Hukuka ve kanuna uygun davranan üst düzey yöneticilerin taltifine dair Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazam Topal Mustafa Paşa'ya muamelesi için bkz. *Kitâb-ı Müstetâb*, s.28-9.

²⁸ *Kitâb-ı Müstetâb*, s.28.

Hukuk bilgisine vakıf olma noktasında üst düzey yöneticilerin durumu diğer personele nispetle daha hassastır. Bir kamu kurumunun başındaki yönetici, tasarruflarında hukuk ve kanun sınırları içerisinde kaldığı müddetçe alt kademedeki personel de o minvalde hareket edecektir. Aksi halde alt derecedeki personel arasında vuku bulacak yolsuzluklar kontrol edilemeyecektir. Yavuz Sultan Selim'in sadrazamı Piri Paşa, hukuk ve kanuna bağlı kalındığı müddetçe devlet teşkilatının bozulmasının muhtemel olmadığını söylemiştir. Ancak ona göre maddi imkanların çokluğuna ve gelişmişliğine rağmen devlet idaresinde üç şey olursa devletin yok olması mukarrerdir. Bu üç şey sadrazamın ilmi yetersizliği, rüşvetle kamu görevi tevdi ve üçüncü kişilerin devlet politikalarına müdahalesidir.²⁹

Görüldüğü üzere devlet teşkilatında meydana gelen bozulmaların temelinde üst düzey yöneticilerdeki ehliyet ve liyakatsizlik yatmaktadır. Bunun en bariz göstergesi de hukuka ve kanuna aykırı hareket edilmesidir. Binaenaleyh başta üst düzey kamu görevlisi olmak üzere kamu görevi verilecek kişinin hukuk dairesi içerisinde kalması lazımdır. Hukukun emrettiği şeyler yapılmalı ve şüpheli olan hususlardan kaçınılmalıdır. Mevzuatta mevcut olan emirler ve yasaklar yerine getirilmeli, kanun koyucunun onayladığı uygulamalar örnek alınıp devam ettirilmelidir. Kamu görevi icra edilirken bir kimseyle olan yakınlık ilişkisi veya şahsi çıkar çatışması sebebiyle hukuk dışına çıkılmamalıdır. Devlet başkanı veya yetkili kimseler, kamu görevi tevdi edeceği kişilerde hukuk bilgisinin ve hukuk hassasiyetinin olmasına dikkat etmelidir.³⁰

3.1.2. Alanda Uzmanlık ve Kıdem Sahibi Olmak

Üst düzey kamu görevlilerinin atanmasında ilmi yeterlilik ön planda tutulmazsa kamu makamındaki kişinin otoritesinde eksiklik meydana gelmektedir. Kişinin ilmi yeterliliğinin bir göstergesi de alanındaki uzmanlığı ve kıdemidir. Alanında uzman ve kıdem sahibi olan kişinin üst düzey kamu görevlisi olarak atanması, atandığı kurumdaki kamu personelinin gelecek olumsuz tepkilerin önünü alacak ve alt üst ilişkisinin sağlıklı bir şekilde devam etmesini temin edecektir.³¹ İlgili

²⁹ *Kitâb-ı Müstetâb*, s.29-30.

³⁰ Özgür Kavak (2011), "Meşhur Bir Mektubun İçinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, s.81-2.

³¹ Mavardi, *Devlet Yönetimi*, s.66; *Kitâbü Mesâlih'ül Müslimîn ve Menâfi'ül Mümînîn*, iç. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar* (1988), Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.111-2. Selçuklularda vezirlerin ekseriyeti divanlarda ve idare teşkilatında yetişerek vezaret makamına terfi etmişlerdir. Genellikle katiplik görevlerinde bulunmuş, divan-ı istifa ve divan-ı inşanın çeşitli kademelerinde görev alarak tecrübe ka-

kamu makamında uzun yıllardır görev yapmakta olan uzman personel vasıtasıyla kurum kültürü ve değerleri, idari teşkilatın işleyiş yöntemi idare teşkilatına yeni dahil olanlara aktarılacaktır.

Kamu görevlisi atamalarında alanda uzmanlık ve kıdem sahibi olmak kriterlerine riayet etmek, insan kaynaklarını doğru kullanmanın da bir gereğidir. İşin kalitesinin artması herkesin yeteneklerine göre ilgili ve bilgili olduğu alanda görevlendirilmesiyle sağlanmaktadır. Ayrıca ilgili kuruma sonradan katılan kimseler, kıdem sahiplerinden kurumsal yapıyı, bu yapıdaki süreçleri ve yapının kurumsal kültürünün nasıl olduğuna dair deneyimler edinecektir. Kurumla kendisini özdeşleştiren ve görevini içselleştiren personel, kurumdaki terfilerin nasıl yapılacağına dair belirlilik olmasından dolayı da gelecek kaygısı taşımaksızın görevini icra edecektir. Alanda uzmanlığı ve kıdemi olmayan ve ilgili kurumun dışından olan kimselerin göreve getirilmesi, terfi açısından belirsizlik yaratacaktır.³² Bu belirsizlik, personelin yetenekleri doğrultusunda insan kaynaklarını yönetmeye zarar verecektir. nitekim siyasetnamelerde ehliyet ve liyakat sahibi kimselerin siyasi otoritece terfileri, hukukun ve iktidarın bekasının bir gereği olarak kabul edilmiştir.³³

Üst düzey kamu görevlilerinin danışma meclislerindeki şahısların alanında tecrübeli olması kamu hizmetinin sağlıklı bir şekilde işleyişi için önem arz etmektedir. Böylelikle geçmişte vuku bulmuş hatalardan sakınılarak idari işlem ve eylemlerin tesisinde hukuka ve kanuna uygunluk sağlanacak ve sürat temin edilecektir. Neticede kamu düzeni tesis edilecek ve kamu harcamalarında tasarruf sağlanacaktır.³⁴ 17. yüzyılda kaleme alınmış bir siyasetnamede de kanun ve hukuka aykırılıkları azalttığından dolayı ilgili görevde uzman ve kıdem sahibi olmanın kamu gelirlerini arttıracığına ve kamu düzenini tesis edeceğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca alanda uzman ve kıdem sahibi olursa dahi muhtemel hukuksuzlukların önlenmesi için iyi bir denetimin yapılması gerektiğine de temas edilmiştir.³⁵

zanmışlardır. Refik Turan (2020), **Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.10.

³² **Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.112.

³³ Kasım Ertuş (2008), **Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasîhatu's-selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.96.

³⁴ **Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.105-6.

³⁵ **Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.106-7.

Kanuna aykırı olarak kamuya personel alımı ve terfilerde gözetilmesi gereken süre ve sınıf şartlarını ihlal etmek, devlet kurumlarında yozlaşmaya sebep olacaktır. Siyasetnamelerde kamu görevlisinin kamu hizmetinde uzun süre görev almış olması, ilmi yeterliliğinin bir ölçüsü kabul edilmiştir.³⁶ Örneğin Osmanlıda Devşirme sistemiyle eğitime alınan nitelikli erkek çocuklar Edirne, Galata veya At Meydanı (İbrahim Paşa) saraylarına yerleştirilirdi. Kanundaki süreler doğrultusunda eğitimleri nihayete erenler ihtiyaç duyulan kamu kurumlarına atanırdı. Ehliyet ve liyakatleri doğrultusunda terfileri yapılır, sadrazamlığa kadar yükselmeleri mümkün olurdu. Atama ve terfilerde kanuna uygun hareket edilerek ilgili personelin yetkinliğinin artması sağlanıp idari işleyişte karşılaşılan sorunlar kolaylıkla halledilmiş ve üçüncü kişilerin idari işleyişe müdahalesi engellenmiştir.³⁷ Ancak 17. yüzyıldan itibaren devşirme sistemi bozulmuş ve kamuya personel alımlarında kanuna aykırı uygulamalar meydana gelmiştir. Kamudaki ehliyet ve liyakatli insan kaynağı azalmış, kamu harcamaları ve gizli işsizlik artmıştır. Bu dönemlerde üst düzey kamu görevliliğine atananlar devlet idaresine, ilgili mevzuata, kamu harcamalarına ve halkla ilişkilere dair gerekli donanımına sahip olmadıkları, hukuka uygun davranmak ve haksızlıklar karşısında hukuk ve kanunla bağlılıkta gereken tedbirleri alacak yeterlilikte olmadıkları için kamu düzeninde bozulmalar baş göstermiştir.³⁸

3.1.3. Bölgesel Tecrübe

Hz. Peygamber –sallallahu aleyhi ve sellem- komşu devlet başkanlarına gönderdiği diplomatik elçileri özenle seçmiştir. Bu diplomatların seçiminde kamu personelinin gönderildiği devletin resmi dilini bilmesi, o bölgeyle sürekli ticari ilişkisinin olması, geçmiş dönemde o yöre halkıyla kan veya kayın hısımlığı kurmuş olması gibi hususlara dikkat edilmiştir.³⁹ Örneğin Habeşistan'a hicret etmiş Müslümanların Mekkelilere teslim edilmemesi için Habeşistan devlet başkanıyla ailesinin arasındaki köklü ilişkiler ve sürekli Habeşistan'a giden ticaret kervanlarına katılmasından dolayı Amr b. Umeyye diplomatik elçi olarak görevlendirilmiştir.⁴⁰

³⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s.47.

³⁷ *Kitâb-ı Müstetâb*, s.6-7.

³⁸ *Kitâb-ı Müstetâb*, s.8. Nizamülmülk'ün kamu görevlilerinin terfisinde kıdeme ait sürelerin önemine dair tespiti için bkz. Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, s.151-2.

³⁹ Safiullah Muntazer (2018), *Hz. Peygamber'in Gönderdiği Elçiler ve Fikhî Sonuçları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Temel İslami Bilimler, s.21-2.

⁴⁰ Muhammed Hamidullah (1991), *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, s.445-7.

Osmanlıda hasmane ilişkilerin olduğu ülkelerle ilişkilerin gözetilmesinde bölgesel tecrübe sahiplerinin vazifelendirilmesine önem verilmiştir. Örneğin Diyarbekir Sancağı veya Rumeli'ne atanacak idarecilerin o bölgelerden olmasına dikkat edilmiştir. Zira Diyarbekir Sancağı, İran merkezli Kızılbaş tehlikesine karşı tecrübe sahibiyken Rumeli'deki gayrimüslim tehlikesine karşı da oranın idarecileri deneyim sahibidir. Bu iki bölge yöneticisinin görev mevkilerini değiştirerek birbirlerinin yerine atanmaları durumunda devletlerarası ilişkilerde sıkıntıların çıkması kaçınılmaz olacaktır.⁴¹ Ayrıca üst düzey kamu idarecilerinin bölgeye yabancı olması, yerel halkla iletişim sorunu yaratacak ve halk tarafından siyasi otoriteye karşı tepkiler doğuracaktır. Halka ve bölge şartlarına yabancı olan yönetici, iyi bir idare performansı sergileyemeyecek; halk ise yöneticinin tasarruflarını benimseme noktasında diretebilecektir. Nitekim Anadolu Selçuklularında İlhanlı hükümdarlarının atadığı İran asıllı vezirlere ve diğer üst düzey yöneticilere karşı halk, daima tepkili olmuştur. Atanan vezirler de halkın tepkisini bastırmak için birçok hukuka aykırı eylemler yapmışlardır.⁴²

3.2. Emanet/Güvenilirlik

Hz. Yusuf, Mısır kralıyla konuşup ülkeyi bekleyen kıtlık konusunda tavsiyelerde bulunmuş ve bu tavsiyeleriyle kralın ilgisini çekmişti. Kral, ona bir kamu görevi tevdi etmek istemiş ve onun yüksek makam sahibi ve emanet ehli biri olduğunu söylemişti.⁴³ Kralın ifadelerindeki emanet ehli olmak, hikmet ve adaletle mümkündür. Hak ve hakikate uygun hareket etmeyi ifade eden hikmet, yöneticiyi kamu menfaatini sağlayacak eylemlerin tatbikine sevk eder ve şahsi menfaat temininden alı koyar. Emanetin tamamlayıcı unsuru olan adalet vasfıyla da hak eden kimselerin hakları verilir ve hak ihlalleri engellenir.⁴⁴ Bu ifadeler doğrultusunda emanet kavramı için şu tanım yapılabilir: kamu personelinin davranışlarını hak ve hakkaniyete göre şekillendirmesi ve ortak yararı, kişisel çıkarlarına öncelemesi.

⁴¹ *Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn*, s.112.

⁴² Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan)*, s.92.

⁴³ Yusuf 12/54.

⁴⁴ Muhammed Tahir İbn Âşur (1984), *et-Tahrîr ve't-tenvir*, Daru't-tunusiyye, Tunus, c.13, s.7-8. İbn Zafer, üst düzey kamu görevlileri arasında en makbul olan kimsenin, şahsi çıkarlarını arka plana atıp devletin çıkarlarını düşünen kişi olduğunu söyler. Kechichian ve Dekrnejian, *Adil Hükümdar*, s.253.

Emanet niteliği, en çok maliyeye dair kamu görevlerinde öne çıkmaktadır. Malum olduğu üzere İslam siyaset düşüncesinde devlet makamları birer emanet telakki edilmektedir. Bu telakki, siyasi otoritenin ve kamu kurumlarındaki yetkililerin kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini engelleyici bir işlev görmektedir. Kamusal makamların emanet kavramıyla ilişkilendirilmesi, kamusal tasarruflarda mutlak bir serbestiyetin olmadığına ve tasarruflarda sorumluluğun esas olduğuna işaret etmektedir. Emanet anlayışına rağmen böylesine ağır bir yükümlülük altına girmek için hırslı olan kimselerde şahsi çıkarları tatmin etme duygusu baskın olabilmektedir. Bunu önlemek için Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, devlet hazinesinin başına getirilecek defterdar için iki özellik söylemiştir: emanet ve istikamet ehli olmak.⁴⁵ Devlet hazinesinin Devlet-i Aliyye'nin en önemli kurumu olduğunu ve birilerinin rica veya şefaatiyle veyahut intisap ilişkisinden dolayı ehliyet ve liyakati tebeyyün etmemiş kimselerin buraya atanmamalarının altını çizmiştir.⁴⁶ Bir başka siyasetnamede kamu gelirinini kaynaklarını oluşturan kurumlarda görevli kimseler üçe ayrılmıştır ve ancak emanet ilkesinin yansıması olan istikamet sahiplerinin bu vazifeyi layıkıyla ifa edecekleri belirtilmiştir.⁴⁷

Osmanlıda üst düzey kamu personeli niteliğindeki devlet adamları tarafından yazılan siyasetnamelerde kamu düzeninin bozulduğu, ülke içi kargaşanın ortaya çıktığı ve kamu kurumlarında yozlaşmaların meydana geldiği anlarda yapılacak önleyici eylemlerde de emanet niteliği göze çarpmaktadır. Örneğin yeniçeri ocağında meydana gelen yozlaşmaların önünü almak için yeniçeri ağası ve kul kethüdasının emanet ehli olmalarına vurgu yapılmıştır.⁴⁸

İslam siyaset düşüncesi literatüründe emanet kurumunun alt başlığı olarak değerlendirilecek bazı nitelikler vardır. Bu kısımda sosyal güç dayanışması sahibi olmak, rüşvet alıp vermemek, istikamet ehli olmak ve Müslüman olmak emanet kurumunun alt başlığı olarak kabul edilmiştir.

⁴⁵ Bu kavramların pratikteki karşılığı için bkz. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.51-55.

⁴⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.51. Bu kavramlar hakkında bkz. Mehmet Barutçu ve Soner Tokça (2023), **İslam Hukuku Bağlamında Liyakat İlkesi ve İlgili Kavramların Analizi**, iç. Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu'na Armağan, Editör: Rauf Karasu, Abdülsamet Güller, İrem Alpözen, Mustafa Fatih Sarı, Yetkin Yayınları, Ankara, s.1140-7.

⁴⁷ **Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.103.

⁴⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.71.

3.2.1. Sosyal Güç Dayanışması (Asabiyet) Sahibi Olmak

İbn Haldun devlet başkanının kamu görevi tevdi edeceği kimseleri üç sınıfa ayırmaktadır. Akabinde bu sınıflar arasında bir öncelik sonralık ilişkisi kurmaktadır. Devlet başkanıyla uyum, sosyal güç dayanışmasıyla doğru orantıda olduğundan dolayı atamalarda bu sınıflar içerisindeki sıraya dikkat edilmesini tavsiye etmektedir. Düşünürün bu tavsiyesinde öne çıkan temel saikin emanet olduğunu söylemek mümkündür.

Birinci sınıf devlet başkanıyla kan veya kayın hısımlığı ilişkisine sahip olanlardır. Bu sınıfın siyasi otorite için gayret ve hamiyetinin fazla olması, kamu hizmetinin ifasında diğer kimselere nispeten daha başarılı neticeler doğurmaktadır. İkinci sınıf, siyasi otorite tarafından yetiştirilmiş kimselerdir. Bunlar, siyasi otoriteden aldıkları eğitimden dolayı devlet teşkilatını benimsemiş ve içselleştirmiştir. Buna binaen kamuya hizmet etmekte gayretli olacaklardır. Bu gayretleriyle ilk sınıfın seviyesine çıkacaklardır ve kamu hizmetinin sunulmasında üçüncü kişilere önceleneceklerdir. Son sınıf ise devlette hizmet geçmişi olanlardır. Bunlar da ilk iki sınıftan sonra hizmet geçmişi olmayanlara öncelenirler. İbn Haldun bu tasnifi desteklemek için de *“Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hârûn’u. Onunla gücümü artır. Onu da görevime ortak et.”*⁴⁹ ayetini zikretmektedir.⁵⁰

Ancak İbn Haldun, salt bir yakınlık ilişkisinden dolayı ilk sınıfı diğerlerine öncelememiştir. O, eserinin ileri sayfalarında devlet başkanının kamu düzenini sağlamak ve devlet politikalarını uygulamak için kamu görevlileri ataması gerektiğini söylerken seçilecek kimseleri dört sınıfa ayırmıştır.⁵¹ Emanet ehli olmakla birlikte görevin gerektirdiği nitelikte olmayan kimselerle emanet ehli olmayıp görevin icaplarını yerine getirecek nitelikteki kimseler arasında ikinci sınıfın tercih edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵² Ona göre sağlam bir denetim mekanizmasıyla ikinci sınıfın kontrolü mümkündür ama ilk sınıf, kamu hizmetini olması gerektiği gibi yerine getiremeyeceği için kamunun uğrayacağı

⁴⁹ Tâhâ 20/29-32.

⁵⁰ İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.119-20.

⁵¹ Ancak İbn Haldun kamuya atanacak nitelikli kimseleri bulmanın kolay olmayacağını vurgulamıştır. İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.435.

⁵² Diğer iki sınıf hem ehliyet ve liyakat sahibi hem de emanet ehli olanlar ve ne ehliyet ve liyakat sahibi ne de emanet ehli olanlardır. Birinci gruptaki kimseler fitratları gereğince özel sektörün hizmetinde çalışamazlar. Bu grup sadece kamuda görev alır. İkinci grup ise hiçbir şekilde istihdam edilemez. İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.435-6.

zarar onarılamayacak boyutta olacaktır.⁵³ Örneğin İbn Haldun, Hz. Muaviye ve Emevi ileri gelenlerinin Yezid'i veliaht olarak tayin ederken sadece bir akrabalık ilişkisinden değil; ümmetin maslahat ve menfaatini görebilecek yeterlilikte olduğu düşüncesiyle hareket ettiklerini söylemiştir. Bu da göstermektedir ki salt yakınlık ilişkisi saikiyle kamu görevi tevdi etmek kabul edilebilir değildir; atanacak kişilerde ehliyet ve liyakat da mevcut olmalıdır. Böylece siyasi otoritede istikrar temin edilmiş olacaktır.⁵⁴ Nitekim günümüz siyasi rejimlerinde hükümetlerle uyum içerisinde çalışma yürütülebilmesi amacıyla üst düzey kamu görevlilerinin atanmasında parti dayanışmasından kaynaklı bir güven tesis etmek ve millet iradesinin yönetime yansımaları sağlamak için üst düzey kamu görevlileri, genellikle aynı siyasi görüşteki kimselerden atanmaktadır. Aksi takdirde hükümetin uygulamak istediği politikalar akim kalıp yönetimde tikanıklıklar meydana gelecektir. Ancak salt parti içi dayanışma ve sadakatle hareket edilerek ehliyet ve liyakatin dikkate alınmaması, hükümetler ve dolaylı olarak da kamu için sorunlar oluşturacaktır.

Maverdî, ehliyet ve liyakat sahibi olunmadıkça yakınlık ilişkisinden kaynaklı olarak miras yoluyla aktarılacak bir yeteneğin olmadığını söylemektedir.⁵⁵ İbn Haldun da eserinin bir başka bölümünde ahlaki değerlerden ve ehliyet ve liyakatten uzak kimselerin soy ve nesebinin -ne kadar yüksek olursa olsun- kendilerine bir fayda vermeyeceğini vurgulamaktadır.⁵⁶ Sicilyalı Müslüman siyaset adamı İbn Zafer, yetkin üst düzey kamu görevlilerinin devlet başkanının varislerinden daha önemli oldukları fikrindedir. O, yetkin yöneticilerin gerekçe gösterilmeksizin makamlarından uzaklaştırılmamasını ve kamu idaresinde onlarla istişare edilmesini söylemiştir. Aksi halde siyasi iktidarın çökebileceğini belirtmiştir.⁵⁷ Nizamülmülk'e göre de kamu hizmeti için yetiştirilmiş liyakatli bir köle, bin evlattan daha hayırlıdır.⁵⁸

⁵³ İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.435-6. Hz. Ömer'in eyalet valileri üzerindeki denetimine dair örnekler için bkz. İbn Abdırabbih (2004), **Hükümdar ve Siyaset Kitabı**, Çev. Erkan Avşar, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, s.88-98. İbn Mukaffa'ya göre siyasi iktidarın istikrarı için dört temel unsur vardır: yetkin kimselere kamu görevi tevdi etmek, etkin bir yetki devri yapmak, denetim ve son olarak caydırıcı yaptırımlar uygulamak. İbnü'l-Mukaffa (2004), **İslâm Siyaset Üslubu**, Çev. Vecdî Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul, s.26. Denetim kurumu olarak mehayif teftişine dair bkz. **Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.121-2. Üst düzey kamu görevlilerinin hukuk ve kanun sınırları içerisinde kalmasını temin için mezalim kurumunun işlevlerine dair bkz. Gazzâlî, **Tahrîrû's-sülûk fî tedbîrî'l-mülûk**, s.71-4. Üst düzey kamu görevlilerinin kanun sınırları içerisinde kalmalarını temin için Yavuz Sultan Selim'in ayak divanları da tarihi kayıtlarda örnek olarak anlatılmaktadır. **Hirzû'l-Mülûk**, s.175.

⁵⁴ İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.49.

⁵⁵ Maverdî, **Devlet Yönetimi**, s.63-4.

⁵⁶ İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.241-2.

⁵⁷ Kechichian ve Dekrnejian, **Adil Hükümdar**, s.183.

⁵⁸ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.167.

3.2.2. Rüşvet ile Atama Yapılmaması^{59**}

Osmanlının çöküşünü engellemeye çareler arayan devlet adamlarının üzerinde durdukları konuların başında rüşvetle kamu görevi verilmesi gelmektedir. Bu eserlerde hukuka aykırılıkların en mühim etkeni olarak rüşvet gösterilmiştir.⁶⁰ Hukuka ve kanuna aykırı olarak rüşvetle atama yapılması, adaletin sağlanmasının önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Nitekim Hasan Kâfi Akhisârî, Koçi Bey ve Katip Çelebi gibi döneminin önde gelen kamu görevlileri hazırlamış oldukları raporlarda adaletin gerçekleştirilememesi ve kamu düzeninin bozulmasının sebebi olarak rüşvete işaret etmişlerdir.⁶¹

Ehliyet ve liyakat sistemlerinde rüşvetle kamu makamı elde edilemez; bir kamu makamına atanmak için kişisel yetenek kafidir. Kamu makamına rüşvetle gelen kimse görevin icap ettiği yeterliliğe sahip olmadığı için hem kamu hizmeti olması gereken şekilde ilerlemez hem de rüşvet veren kimse, yetkilerini kötüye kullanarak verdiği rüşvetin karşılığını elde etmeye çalışır.⁶² Kısa zaman içerisinde kamu görevlilerinin malvarlıklarında anormal artışlar meydana gelir. Yolsuzluklar, sürekli hale gelerek mutat ve normal karşılanmaya başlanır. Akabinde kamu personeli arasında yolsuzluk yarışı baş gösterir.⁶³ Neticede rüşvetle ehliyet ve liyakat sahibi olmayan birine kamu görevi vermek, kamu mallarının yağmalanmasına izin vermekten farksız kalır. Zira rüşvet veren kimse, harcamalarının karşılığını almak isteyecektir. Bunun yolu da vergi yükümlülüklerini arttırmak veya kamu görevini daha fazla rüşvetle üçüncü kişilere tekrar vermektir. Yani kamu kaynakları veya halktır.⁶⁴

Devlet teşkilatının sorunsuz bir şekilde işlemesi, politikaların yetenekli personelle yapılıp tatbik edilmesiyle mümkündür. Politika yapımında enstitülerin ve üniversitelerin konumu ise inkar edilemez. Bu kurumlardaki kamu görevlilerin

⁵⁹ Emanet kavramını ihlal eden rüşvet, kişisel bir nitelik olmamakla birlikte siyasetnamelerde çokça üzerinde durulduğundan dolayı çalışmamızda yer aldı.

⁶⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.44 ve 45.

⁶¹ Hasan Kâfi Akhisârî (H.1331), **Usûlü'l-hükûm fi'l-islâm**, Çev. Ahmed Reşid Paşa, Hicaz Vilayeti Matbaası, s.7-9; Koçi Bey (H.1303), **Koçi Bey Risalesi**, Matbaa-i Ebu'z-ziyâ, Kostantiniyye, s.89; Kâtib Çelebi (2016), **Düstûr'l-Amel li Islâhi'l-Halel**, Çev. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, s.144.

⁶² Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın kendi dönemindeki yozlaşmanın boyutlarının vardığı dereceye dair ifadesi için bkz. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.47. Benzer değerlendirme için bkz. **Hirzû'l-Mülûk**, s.187-8. Eserin ilerleyen sayfalarında kadılık makamına rüşvetle gelen kimsenin verdiği kararların geçersiz olduğu ve buna binaen başta evlilik ve boşanma olmak üzere şerh hükümler için ortaya çıkacak sorunlara işaret edilir. **Hirzû'l-Mülûk**, s.196.

⁶³ **Kitâb-ı Müstetâb**, s.23-4. Kamu görevlilerinin kanuna ve hukuka aykırı olarak özel mülkiyet ihlallerinin önlenmesine dair Nüşirevan ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşanan olaylar için bkz. **Kitâb-ı Müstetâb**, s.24-5.

⁶⁴ Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, s.116; Kâtib Çelebi, **Düstûr'l-Amel li Islâhi'l-Halel**, s.143.

tespiti ve atanması; kademe ilerlemesi ve sınıflarının yükseltilmesi hususlarında rüşvet odaklı hareket etmek, kamu düzenini bozmakla kalmayıp devletin şahsi itibarını da zedeleyecektir.⁶⁵ Özellikle temel hak ve hürriyetlerle yakından ilişki içerisinde olan hukuki görevlerde rüşvetin yaygınlaşması, kaçınılmaz olarak siyasi iradenin sonunu hazırlayacaktır.⁶⁶ Bundan dolayı kamu idaresi, hukukla ilgili kamu görevleri için etkin bir ücret ve ödüllendirme sistemi tesis etmelidir. Zira hukukçular vasıtasıyla kamu düzeni temin edilecek, uyuşmazlıklar nihayete erdirilecek ve siyasi otoriteye olan itimat artacaktır.⁶⁷ Bu noktada bazı siyasetnamelerde Osmanlıda kadılık ve sair ilmiye mensuplarının atanmasından sorumlu olan kazaskerlik makamı önemli bir yer işgal etmiştir. Bu eserlerde şer'-i şerifin emirlerinin ve kanun hükümlerinin layığıyla icra edilebilmesi için kazaskerlik kurumunun bağımsız olması gerektiği belirtilmiştir. Hatta sadrazama karşı dahi bağımsız olan bir kazaskerlik makamı öngörülmüştür. Yine kazaskerin rüşvet, şefaahat, intisap veya iltimasla kadılık veya bir başka ilmiye makamını tevcih etmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁸ Bu durum, yargı makamlarına atamalarda siyasi otoritenin etkisinden uzak durulmaya çalışıldığına işaret etmektedir.

Siyasetnamelerde yargıdaki rüşvetin artmasının bir başka sebebinin azledilme endişesi ve tatmin edici özlük haklarından yoksunluk olduğuna vurgu yapılmıştır.⁶⁹ Kanuna ve hukuka aykırı olarak azledilme endişesi ve tatmin edici mali haklardan yoksunluk, kadıların şer'-i şerife uygun davranmasının önünde engel olmuştur. Rüşvete tamah etmeleri, merkez ve taşradaki diğer üst düzey yöneticilerin siyasi baskısından çekinmelerine ve ilmi gelişimlerini sağlayacak maddi imkanlardan uzaklaşmalarına yol açmıştır.⁷⁰

Nizamülmülk, rüşvet hastalığının ortaya çıkmasının bir başka sebebi olarak üst düzey kamu görevlilerinin birden fazla görevle vazifelendirilme arzusuna sahip olmalarını zikretmektedir. Ona göre iki farklı kamu görevi bir kişiye verilmeyeceği gibi bir kamu görevi için de iki personel görevlendirilmemelidir. Bir kişinin iki farklı görevle muhatap olması durumunda iki vazifeden biri mutlaka

⁶⁵ Ertaş, **Nasîhatu's-selâtin**, s.99.

⁶⁶ Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, s.117.

⁶⁷ Örnek olarak Fatih ve Molla Kırımî arasındaki diyalog için bkz. **Hirzû'l-Mülûk**, s.190-1.

⁶⁸ **Hirzû'l-Mülûk**, s.196.

⁶⁹ Kamu personelinin mali açıdan refahta olmasının önemine dair bkz. Keykâvus (2007), **Kabusnâme**, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, s.220; Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.106.

⁷⁰ **Kitâbü Mesâlihü'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn** s.92.

ihmal edilecektir. Bu durum neticesinde ilgili personel, kamu görevini ifada kusur göstermekle itham edilecektir. İki kişinin bir kamu göreviyle sorumlu tutulması halinde ise görevliler layıkıyla taltif edilmeyecekleri zannıyla vazifelerini gerektiği gibi icra etmeyeceklerdir. Nizamülmülk buradaki ihmalin, kamu görevlilerine değil atamaya yetkili makama ait olduğunu belirtmektedir. O, zamanında ehliyet ve liyakat sahibi olmamasına rağmen on vazifeyi uhdesinde bulunduran ve yeni bir vazife çıksa rüşvet vererek onu da almaya çalışan kimselerin bulunduğunu söylemektedir. Ona göre tüm bunların neticesinde ehliyet ve liyakat sahipleri kamudan uzaklaştırılmış olup nitelikli insan kaynakları israf edilmiştir.⁷¹

3.2.3. İstikamet Sahibi Olmak

İstikamet sahibi olmak, kamu görevlisinin dahil olduğu idarenin işleyiş usulüne ve ilgili mevzuatın icaplarına bağlı olmasını; sabıkasında rüşvet, zimmet gibi kanuna ve hukuka aykırı eylemler bulunmamasını ifade etmektedir. İstikamet anlayışı doğrultusunda başta vezirler olmak üzere tüm üst düzey kamu personeli her zaman hak ve adalete uygun davranmakla yükümlüdür. Bu minvalden olmak üzere devlet sırlarını açıklamamak, kamu personeli için en temel yükümlülüklerden biridir.⁷² Devlet sırrını saklamak başta üst düzey kamu görevlileri olmak üzere tüm kamu personeli için bir zorunluluktur.⁷³ Bu yükümlülüğün ihlal edilmesi, devletin devletlerarası itibarını zedeleyecek ve devleti, idareyle alakadar olmayan üçüncü kişilerin müdahalesine açık hale getirecektir.⁷⁴

İstikamet anlayışının gerçek manasıyla uygulanabilir olması için devlet başkanı, siyasi otoriteyi temsil eden üst düzey yöneticiler üzerinde mutlaka bir denetim mekanizmasına sahip olmalıdır. İyi kurulu bir denetim mekanizması, kamu görevlilerinden sadır olacak hukuka aykırılıkların önlenmesini ve hukuki güvenliği temin edecektir. Denetim organında görev verilen kimseler, istikamet vasfından uzak olduğunda halk ve devlet başkanı arasındaki iletişimde sorunlar peyda olacaktır. Bundan dolayı ilgili kişiler hem devlet başkanına hem de halka dair bilgilerini hak ve hakikate uygun şekilde muhafaza etmelidir. Yönetici yönetilen arası iletişim mekanizmasının sağlıklı işlemesi, bu hassasiyete bağlıdır.⁷⁵

⁷¹ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.229-31.

⁷² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.13.

⁷³ İmam Gazalî, **Devlet Başkanına Öğütler**, s.102-3.

⁷⁴ **Kitâb-ı Müstetâb**, s.19. Devlet sırlarına vukufiyetin ehemmiyetine dair Yavuz Sultan Selim ve Sadrazam Piri Paşa arasında geçen olay hakkında bkz. **Kitâb-ı Müstetâb**, s.18-9.

⁷⁵ **Kitâb-ı Müstetâb** s.5; Kınalızâde Ali Çelebi (2021), **Ahlâk-ı Alâî**, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul, s.489; Turan, **Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan)**, s.32.

Ülke dahilinde bayındırlığın ortadan kalkmasında ve hukuka aykırılıkların vakiya aksi şekilde merkez teşkilata iletilmesinden kaynaklı sorunların hallinde de kamu görevlilerinin istikametinin tesiri görülmektedir.⁷⁶ Zira merkez ve taşra arasındaki irtibat sorunu, siyasi otoritenin kamu personelinden sadır olan kanuna ve hukuka aykırılıklara müdahalesini engelleyip halkta güvensizlik yaratacaktır.⁷⁷ Bu sorun, Osmanlıda kamu kaynaklarının azalmasına ve taşra teşkilatında ehl-i örf taifesi denilen kamu görevlilerinin yolsuzluklarının artmasına sebep olmuştur.⁷⁸ Bu yüzden Katip Çelebi, bozulan kamu düzeninin yeniden tesisi için vazife verilecek personelde tecrübe ve istikamet ehli olma sıfatlarına dikkat çekmiştir. Ona göre devletin içerisinde bulunduğu buhrandan çıkması ancak vergi yükümlülüklerinin azaltılması, atamalarda rüşvete müracaat edilmemesi, kamu makamlarında tecrübeli ve istikamet sahibi kimselerin uzun süreli görevlendirilmesi ve hukuka aykırılıkların kaldırılmasıyla mümkündür.⁷⁹

3.2.4. Müslüman Olmak

Kaynaklarda kamu görevi tevdi etmek, tevliye kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelimenin kökü olan vilayet, kapsamında otorite manasını barındırmaktadır.⁸⁰ Nitekim vilayet kelimesinden türetilen vali, merkez teşkilatın taşradaki en yetkili idari temsilcisidir. Ayetlerde gayrimüslimlerin Müslümanlar üzerinde velayetlerinin olmadığına vurgular yapılmıştır.⁸¹ Buna binaen Müslümanlar üzerinde velayet ilişkisi doğuracak kamu makamlarına gayrimüslimlerin atanması mümkün değildir. Nitekim Maverdi ve Ferrâ'ya göre gayrimüslimler, tenfiz vezirliği gibi Müslümanlar üzerinde velayet ilişkisinin kurulmadığı kamu makamlarına üst düzey kamu görevlisi olarak atanabilir.⁸² Ancak Cüveynî, tenfiz vezirinin

⁷⁶ Hîrzü'l-Mülûk, s.181.

⁷⁷ Merkez ve taşra arasındaki iletişim sorununun Osmanlı'da oluşturduğu bazı olumsuzluklara dair bkz. **Kitâb-ı Müstetâb**, s.19-20. Kanuni Sultan Süleyman ve münazil Sadrazam Lütî Paşa arasında ilgili tespate dair geçen anekdot için bkz. **Kitâb-ı Müstetâb**, s.20-1.

⁷⁸ **Kitâb-ı Müstetâb**, s.20.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, **Düstûru'l-Amel li Islâhî'l-Halel**, s.158.

⁸⁰ H. Yunus Apaydın (2013), **Velâyet**. TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Cilt: 43, s.15.

⁸¹ Ayetler için bkz. Râğîb İsfahanî (2014), **Müfredâtu Elfâzî'l-kurân**, Dârü'l-kalem, Beyrut, s.885-6.

⁸² Hamidullah, **İslâm Anayasa Hukuku**, s.189; Mustafa Sarıbıyık (1996), **Maverdî'nin Nasîhatü'l-mülûk'u ve Siyasî Görüşleri**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.72-3. Ferrâ, tenfiz vezirinin de gayrimüslim olabileceğine dair bir görüşün varlığını zikreder. Ancak ifadelerinin devamında tefviz ve tenfiz vezirleri arasında 4 fark olduğunu söyler. Bunlardan biri tefviz vezirinde islamiyetin şart olmasıyken tenfiz vezirinde şart olmamasıdır. Bunu teyit için Hiraki'nin de aynı fikirde olduğunu söyler. Ancak Ahmed bin Hanbel'den aksi yönde bir rivayet olduğunu belirtir ve bunun gerekçelerine dair ayet ve hadislere yer verir. Ebu Ya'la Ferrâ (2000), **el-Ahkâmü's-sultâniyye**, Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, s.32.

gayrimüslim olmasını eleştirmektedir. Ona göre gayrimüslimlerin rivayetleri ve Müslümanlar aleyhindeki şahadetleri dahi kabul edilmezken üst düzey kamu görevliliğinde bulunmaları evleviyetle mümkün olmamalıdır.⁸³

Üst düzey kamu görevlilerinin gayrimüslimlerden atanabileceğine dair temel dayanaklardan biri Hz. Peygamber (sav) tarafından Osman b. Talha'nın Kâbe ile alakalı kamu hizmetini ifa eden makama atanmasıdır. Ancak tarihi kaynaklar incelendiğinde Osman b. Talha'nın Mekk'e'nin fethinden kısa bir süre önce Müslüman olduğu görülecektir.⁸⁴ Gayrimüslimlerin üst düzey kamu görevliliğine atanmaları konusunda bir diğer dayanak Hz. Ömer döneminde gayrimüslimlerin maliye işlerinde ve bazı üst düzey kamu görevlilerinin özel kalem müdürlüğünde istihdam edildiği; yeni fethedilen bölgelerin idari teşkilatında yüzlencesinin görevlerine devam ettirilmesidir.⁸⁵ Fakat görüldüğü üzere gayrimüslimler mutlak manada üst düzey kamu görevlisi olarak atanmamakta sadece zaruri hallerde veya Müslümanlar üzerinde velayet ilişkisi tesis etmeyen makamlara gelebilmektedir. Bu durum devlet ve tebaası arasında var sayılan emanet ilişkisinin bir sonucudur.

Osmanlıda kamunun insan kaynağı ihtiyacını karşılayan Enderun'a alınan kimseler için yapılan ilk uygulama, Müslüman ve Türk ananelerini öğrenmelerini sağlamak amacıyla onların Müslüman ailelerinin yanına yerleştirilmeleri olmuştur.⁸⁶ Nizamülmülk, râfîzî ve bâtınilerin kamuda görevlendirilmesini kesinlikle yasaklamaktadır. Siyasi otoritenin kamu emniyet ve selametini sağlamak için daima bu gibi kimselere karşı teyakkuz halinde olmasını tavsiye etmektedir. Zira bu şahıslar sürekli kaos çıkararak kamu düzenini ihlal etme hedefindedirler. Keza ona göre Yahudilere, Hristiyanlara ve Mecusilere de kamu görevi vererek Müslümanların idareciliğine atamak yerinde bir uygulama değildir.⁸⁷ Siyasetnamesinin bir başka yerinde sadece atanacak görevlinin Müslüman olmasını yeterli görmeyip Hanefî veya Şâfiî olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁸

⁸³ Ebu'l-meâli Cüveynî (H.1401), **Ğiyâsü'l-ümem fi'l-tiyâsi'z-zulem**, Mektebetü'l-İmâmî'l-harameyn, s.155-7.

⁸⁴ Ali Yılmaz (2018), "Hz. Muhammed'in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri; Osman b. Talha Örneği", **İSTEM**, Cilt: 16, S: 31, s.4-8.

⁸⁵ Muhammed Hamidullah (2015), **İslâm Anayasa Hukuku**, Ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, s.188-9 ve 215-6.

⁸⁶ Osman Bayraktar ve Nihal Alayoğlu (2018), "Günümüz Örgütleri İçin Yetenek Yönetimi Modeli Önerisi: Devşirme Sistemi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 51, S: 3, s.99-100.

⁸⁷ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.237.

⁸⁸ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.135.

Kanuni dönemi siyasetname yazarlarından Semerkandî de yöneticilerin Hanefi mezhebine mensup olması gerektiğini belirtmektedir.⁸⁹

3.3. Kudret/Fiziki Yeterlilik

Kudret, adaletin gerçekleştirilmesi ve yüklenilen kamu görevinin gereklerinin yerine getirilmesi için lazım olan icra ve tenfiz gücüdür. Üst düzey kamu görevlisinin kudret niteliğine sahip olması, adaletin gerçekleştirilmesi için önemlidir. Zira uygulamada etkisi görülmeyen adalet, kişilerde kamu kurumlarına karşı güvensizlik yaracaktır. Adaletin gerçekleştirilmesi ise hukukun ve kanunun emirlerini icra etmekle mümkün olmaktadır. Üst düzey kamu personeli kişisel menfaat, patronaj veya sivil ve siyasi baskı unsurları sebebiyle kanun koyucunun vazettiği hükümlerin dışına çıkmamalıdır. Bunun için de gerekli iradeye ihtiyaç duyulmaktadır ki bu irade, kudrettir.⁹⁰

Talut kıssasında da anlatıldığı üzere yönetici olacak kimsede bulunması gereken temel özelliklerden biri kudrettir. İsrailoğulları, siyasi birlikliliklerini kaybettikten sonra ülkelerinden sürülmüş ve ailelerin çoğu esir edilmişti. Düşmanlarla olan mücadelede kanaat önderleri, kendileri için bir yöneticinin seçilmesini peygamberlerinden talep etmişlerdi. Mevcut iktidar boşluğu ve devam eden dış tehlikelere karşı yapılacak mücadelede ilim ve kudret sahibi bir yöneticinin varlığı elzem olduğundan dolayı ikinci vasıf olarak Talut'un kudrete sahip olduğuna işaret edilmiştir.⁹¹ Bu ayette önce ilmin zikredilmesine dayanılarak ilim ve kudret arasında bir öncelik sonralık ilişkisi olduğu söylenmiştir.⁹² Nitekim Hz. Süleyman'ın Sebe melikesi hakkında hükümet yetkilileriyle yaptığı istişarede devlet başkanına iki teklif sunulmuştur. Bu teklif sahiplerinden veziri olan Asaf ve ifrit arasındaki farkta da ilmin, kudretten önceliğinin ön planda tutulduğu müşahade edilmektedir.⁹³

Siyasetnamelerde ordu komutanları ve kolluk kuvvetlerinin üst düzey yöneticilerinin fiziki yeterlilik bakımından sair kimselerden temeyyüz etmiş

⁸⁹ Özgür Kavak (2012), "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifü'l-efkâr ve Kâşifü'l-esrâr Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 42, s.104.

⁹⁰ Aşık Çelebi, **Mi'râcü'l-eyâle**, s.68.

⁹¹ Bakara 2/247.

⁹² Fahreddin Râzî (1999), **Mefâtihu'l-ğayb**, Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabi, Beyrut, c.6, s.505. Müellif ilim ve kudret ile mal ve nesep arasındaki kıyasına dair bkz. Râzî, **Mefâtihu'l-ğayb**, c.6, s.505.

⁹³ Neml 27/38-40.

olmaları gerektiği yazılmıştır. Edebiyata meyilli zarif kimseler veya yazı işlerinde yetkinliği olanların, kolluk kuvvetlerinde vazife almamaları vurgulanmıştır. Bu gibi kimseleri taşra idaresinde veya maliye alanında bir görevle vazifelendirmek daha uygun görülmüştür.⁹⁴

SONUÇ

Bu çalışmada devlet başkanının üst düzey kamu görevlisi atamalarındaki takdir yetkisinin sınırlandırılmasında önemli bir yer işgal eden üst düzey kamu görevlilerinin nitelikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda ayetler ve siyasetnamelerde üst düzey kamu görevlisi niteliğindeki kişilere ait özellikler incelenmiştir. İnceleme neticesinde bu özellikler ilmi yetkinlik, emanet ve kudretle sınırlandırılmıştır. Kaynaklarda ilmi yetkinlik, diğer iki özelliğe nispeten daima öne çıkarılmıştır. Nitekim Fahreddin Razi ve İbn Haldun, ilmi yetkinliğin öncelikli nitelik olduğunu açık bir şekilde vurgulamıştır. Ancak bu nitelikler hiçbir zaman mutlak manada birbirinin alternatifi olmamıştır. Üst düzey kamu görevlilerinde asgari düzeyde de olsa bu üç niteliğin varlığı aranmıştır. Fakat çalışmada belirtildiği üzere ilgili kamu makamı ve devletin içerisinde bulunduğu süreçten dolayı bazı niteliklere daha fazla vurgu yapılmıştır. Örneğin maliyeye dair makamlar için veya iç ayaklanmalar gibi olağanüstü dönemlerde emanet kurumu ön plana çıkarılmıştır.

Temel niteliklerin alt başlıkları tespit edilirken genellikle Osmanlı döneminde kaleme alınmış ıslahatnamelerde belirtilen yozlaşmalar ve bunlar için zikredilen çözümler doğrultusunda hareket edilmiştir. Araştırma neticesinde ilmi yetkinliğin alt başlıkları hukuk bilgisi, alanda uzmanlık ve kıdem ve bölgesel tecrübe sahibi olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır. Emanet üst başlığı için sosyal güç dayanışması (asabiyet) sahibi olmak, rüşvetle atama yapılmaması, istikamet ehli olmak ve Müslüman olmak nitelikleri kabul edilmiştir. Üçüncü temel başlık ise kudret olarak tespit edilmiştir. Tüm bu başlıklarla idareye tanınan takdir yetkisi tahdit edilerek idarenin işlem ve eylemlerinde hukuk ve kanun sınırları içerisinde kalmasına gayret edildiği müşahade edilmiştir. Hususen rüşvet, şahsi menfaat, şefaet, intisap ve iltimas gibi ehliyet ve liyakat ilkesini ihlal eden usullerle kamu makamlarına tayinlerin yapılması, devlet teşkilatının yozlaşmasına yol açmış ve siyasi otoriteyle halk arasındaki ilişkiye zarar vermiştir.

⁹⁴ Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn, s.96.

Siyasetnamelerde sıklıkla vurgulandığı üzere iyi bir yönetim için kolluk kuvvetlerine, kolluk kuvvetleri için kamu kaynaklarına ve kamu kaynakları için ise refah seviyesi yüksek olan halk kitlesine ihtiyaç vardır. Bu halk kitlesini oluşturmak da şer'-i şerifin/hukukun emirlerinin icra edilerek adaletin hakim kılınmasıyla mümkündür. Çalışmada işaret edilen hususların adaletin temini noktasında önemli bir yer işgal etmiş olduklarına kanaat getirilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKHİSÂRÎ, Hasan Kâfi (H.1331). **Usûlü'l-hükm fi'l-islâm**, Çev. Ahmed Reşid Paşa, Hicaz Vilayeti Matbaası.
- AŞIK ÇELEBİ (2018). **Mi'râcü'l-eyâle ve Minhâcü'l-adâle: Aşık Çelebi'nin Siyâsetnâmesi**, Haz. Muhammed Usame Onuş ve Abdurrahman Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- APAYDIN, H. Yunus (2013). **Velâyet**. TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Cilt: 43, s.15-9.
- BARUTÇU, Mehmet ve Soner Tokça (2023). İslam Hukuku Bağlamında Liyakat İlkesi ve İlgili Kavramların Analizi, iç. **Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu'na Armağan**, Editör: Rauf Karasu, Abdülsamet Güller, İrem Alpözen, Mustafa Fatih Sarı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, Osman ve Nihal Alayoğlu (2018). "Günümüz Örgütleri İçin Yetenek Yönetimi Modeli Önerisi: Devşirme Sistemi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 3, ss.89-119.
- CÜVEYNÎ, Ebu'l-meâlî (H.1401). **Ğiyâsü'l-ümem fi'l-tiyâsi'z-zulem**, Mektebetü İmâmi'l-harameyn.
- DİNÇER, Ömer (2019). **Siyasetnameleri Yeniden Okumak**, Klasik Yayınları, İstanbul.
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA (1969). **Devlet Adamlarına Öğütler**, Haz. Hüseyin Ragıp Uğural, TTK Basımevi, Ankara.
- EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan Esirüddin el-Endelusi (2010). **El-Bahru'l-Muhit Fi't-Tefsir**, Daru'l-fikr, Beyrut.
- ERTAŞ, Kasım (2008). **Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FERRÂ, Ebu Ya'la (2000). **el-Ahkâmu's-sultâniyye**, Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrut.
- GAZZÂLÎ, Ali b. Muhammed (2016). **İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi: Tahrîrü's-Sülûk Fi Tedbiri'l-Mülûk**, Çev. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul.

HAMİDULLAH, Muhammed (2015). **İslâm Anayasa Hukuku**, Editör Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul.

HAMİDULLAH, Muhammed (1991). **İslam Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

Hirzü'l-Mülûk (1988). İç. **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İBN ABDİRABBÎH (2004). **Hükümdar ve Siyaset Kitabı**. Çev. Erkan Avşar, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul.

İBN ÂŞUR, Muhammed Tahir (1984). **Et-Tahrir Ve't-Tenvir**, Daru't-tunusiyye, Tunus.

İBN HACER, Ahmed b. Ali (H.1379). **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî**, Dâru'l-marife, Beyrut.

İBN HALDUN, Veliyyüddin Abdurrahman bin Muhammed (2015). **Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldun**, Çev. Pirizade Mehmed Sahib, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

İBNU'L-MUKAFFA (2004). **İslâm Siyaset Üslubu**, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul.

İMAM GAZALÎ (2004). **Devlet Başkanına Öğütler**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul.

İSFEHANÎ, Râğıb (2014). **Müfredâtu Elfâzi'l-kurân**, Dâru'l-kalem, Beyrut.

KÂTİB ÇELEBÎ (2016). **Düstûru'l-Amel Li Islâhi'l-Halel**, Haz. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

KAVAK, Özgür (2011). "Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir B. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 41, ss.59-106.

KAVAK, Özgür (2012). "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifü'l-efkâr ve Kâşifü'l-esrâr Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 42, ss.95-120.

KECHICHIAN, Joseph A. ve R. Hrair Dekrnejian (2009). **Adil Hükümdar**, Çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

- KEYKÂVUS (2007). **Kabusnâme**, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ (2021). **Ahlâk-ı Alâî**, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kitâb-ı Müstetâb** (1988). İç. **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn** (1988). İç. **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KOÇI BEY (H.1303). **Koçi Bey Risalesi**, Matbaa-i Ebu'z-ziyâ, Kostantiniyye.
- KÖMBE, İlker (2018). "İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 23, Sayı:44, ss. 35-60.
- KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed Şemseddin (2006). **El-Câmi Li-Ahkâmi'l-Kurân**, Müessesetü'r-risale, Beyrut.
- MAVERDÎ (2003). **Devlet Yönetimi**, Çev. Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- MUNTAZER, Safiullah (208). **Hz. Peygamber'in Gönderdiği Elçiler ve Fikhî Sonuçları**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Temel İslami Bilimler Enstitüsü.
- NİZAMÜ'L-MÜLK (2022). **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- RÂZÎ, Fahreddin (1999). **Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabi, Beyrut.
- SADÎ-Yİ ŞİRÂZÎ (2016). **Hükümdarlara Öğütler**, Çev. Turgay Şafak, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- SARIBIYIK, Mustafa (1996). **Maverdî'nin Nasihatü'l-Mülûk'u ve Siyasî Görüşleri**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SÜBKÎ, Ebü Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (2019). **Mu'idü'n-niâm ve Mübîdü'n-nikam**, Çev. Harun Yılmaz ve Muhammet Enes Midilli, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

ŞEYZERÎ, Abdurrahman b. Nasr (2003). **Devlet Başkanının Nitelikleri**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul.

ŞİRVANÎ, Harun Han (ts.). **İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare**, Çev. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara.

TURAN, Refik (2020). **Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

TÜRK, H. Bahadır (2012). **Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

YAZIR, Elmalılı Hamdi (ts.). **Hak Dini Kur'an Dili**, Zehraveyn, İstanbul.

YILMAZ, Ali (2018). "Hz. Muhammed'in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri; Osman b. Talha Örneği", **İSTEM**, Cilt: 16, Sayı: 31, ss.1-20.

YUSUF HAS HÂCİB (2022). **Kutadgu Bilig**, Çev. Yaşar Çağbayır, TDV Yayınları, Ankara.